

PRIKAZI

Zašto nam je toliko teško da se složimo ili o jahačima slonova i devedesetoprocenatnim šimpanzama

---

Zoran Pavlović

Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Džonatan Hajt, *PSIHOLOGIJA MORALA - O pravičnom umu ili mogu li politika i religija podeliti dobre ljude*, Beograd: Clio, 2022. http://clio.rs/PSIHOLOGIJA-MORALA-O-pravicnom-umu-ili-mogu-li-politika-i-religija-podeliti-dobre-ljude_Knjiga_316996

Priča o dobrom i lošem stara je onoliko koliko i ljudski rod, rasprave o poreklu morala i moralnosti onoliko koliko i filozofija, a istraživanja razvoja moralnog suđenja onoliko koliko i psihologija. Retke su teme koje, poput morala, u tolikoj meri i tako lako „presecaju“ granice naučnih disciplina ili one koje više definišu prirodu ljudskosti i imaju veći potencijal da ljude vode kako udruživanju i kooperaciji, tako i razmiricama. Čini se da je opsesija pravičnošću gotovo normalno ljudsko stanje, a moralna trvljenja perzistentna. No, razumna smo bića i lako ćemo se složiti da je, recimo, povređivanje drugih loše, zar ne? Ne baš, sudeći po odgovorima koje na ovo pitanje nudi knjiga Džonatana Hajta *Psihologija morala – O pravičnom umu ili mogu li politika i religija podeliti dobre ljude* u izdanju izdavačke kuće Clio (edicija Imago), koja je iznedrila jedan potpuno novi pogled na stari problem porekla i prirode morala, njegovih izvora i posledica.

Džonatan Hajt je jedan od najznačajnijih socijalnih psihologa današnjice i medijski najprominentnih psihologa u globalnim razmerama. Socijalni je psiholog na Poslovnoj školi Univerziteta Stern u Njujorku, TED govornik i član Američke akademije nauka i umetnosti. U glavnom fokusu njegovog interesovanja nalaze se psihologija morala, politička polarizacija i efekti društvenih mreža na mentalno zdravlje tinejdžera, o kojima je već publikovao ne-

koliko knjiga koje su postale „beststeleri“, a jedna od njih je i ova. U knjizi se razrađuju tri glavne ideje koje su, svaka na svoj način, revolucije u malom.

Prva od njih glasi da su, u sferi moralnog suđenja, *intuicije na prvom mestu, a strateško rezonovanje na drugom*; metaforički govoreći, um je „podeljen“ na dva dela, podseća na jahača (strateško rezonovanje) koji jaše slona (intuicije). Iako na prvi pogled ne izgledaju kao nešto previše teorijski novo ili makar zvuče samo kao razrada dobro poznatih teza o centralnim i automatskim kognitivnim procesima, Hajtove teze su zapravo „radikalne“ i iz temelja preispituju dominantnu racionalističku paradigmu koja u rezonovanju vidi najvažniji i najpouzdaniji način za sticanje moralnog znanja. „Obožavanje“ razuma u zapadnoj misli, od Platona do Pijažea i Koldberga, Hajt naziva zabludom i staje na stranu aktuelnih (a, zapravo, još Hjumovih) gledišta o tome da razum jeste ili bi trebalo da bude sluga strastima i emocijama, koje rezonovanje zapravo zahteva; jahačev posao je, drugim rečima, da služi slonu. „Radikalni“ iskorak koji na tragu ovih razmatranja Hajt pravi jeste teza da su glavni izvor moralnih sudova „osećaji iz stomaka“, „automatske“ intuicije, dok strateško rezonovanje dolazi tek naknadno. Moralno rezonovanje je, drugim rečima, *post hoc* traganje za razlozima i njegova priroda je u biti ubeđivačka i socijalna; vrlo lako i brzo nešto možemo odmah oceniti kao dobro ili loše, a da nismo baš u stanju da objasnimo zašto. Moralno, dakle, (strateški) rezonujemo ne da bismo rekonstruisali stvarne razloge na osnovu kojih smo mi sami došli do određenog moralnog suda, nego da bismo pronašli najbolje moguće razloge zbog kojih bi neko drugi trebalo da nam se pridruži u našem suđenju. (Samo)opravdamo se. Naše moralno suđenje pre je nalik političaru koji traga za glasovima, nego naučniku koji traga za istinom. Ovakvim gledištima Hajt ne samo da nudi novu teoriju moralnih osnova koja prevazilazi neke dobro poznate slabosti klasičnih gledišta, već na velika vrata vraća emocije u psihologiju morala i prevazilazi dualističko suprotstavljanje kognicija i emocija.

Moral podrazumeva nešto više od štete i pravednosti, „jezik“ je sa šest receptora, suština je druge glavne ideje koja se u knjizi obrađuje. Ako je u prvom delu iz temelja uzdrmao pretpostavku o ljudima kao, u sferi morala, primarno racionalnim bićima, Hajt se u drugom poduhvatio osetljivog posla viviseciranja druge žile kucavice psihologije morala, povrede/štete kao ultimativnog kriterijuma moralnosti. U seriji domišljatih ogleđa u kojima koristi tzv. „neškodljivo narušavanje tabua“ sa fokusom na gađenje (provociranog, na primer, pričom o jedenju preminulog kućnog ljubimca) i nepoštovanju (izazvanog, recimo, pričom o pravljenju krpa za pranje podova od državne zastave), Hajt pokazuje da moralni domeni idu dalje od štete i povrede i da se narušavanja tabua ocenjuju kao univerzalno loša, iako nikome nisu štetna (budući opisana kao obavljena u tajnosti i bez povređivanja drugih ljudi). Ovo su, za Hajta, bili ključni dokazi u prilog značaja kako urođenih moralnih

intuicija tako i kulturno uslovljenog učenja. Rođeni smo da budemo pravični, ali moramo naučiti u vezi sa čim tačno bi ljudi poput nas trebalo da budu pravični. Tipična gledišta o moralnosti svode ga na jedan jedini princip koji obično predstavlja maksimizovanje blagostanja (pomozite ljudima – nemojte ih povrediti) ili je to ponekad ideja o pravednosti, pravima ili poštovanju pojedinca i njegove autonomije. Ali to su, kaže Hajt, tipične WEIRD/zapadnjačko/individualističke predstave o moralnosti, „utilitaristički roštilj“ koji služi samo slatko (blagostanje) ili „deontološki restoran“ koji poslužuje samo slano (prava). I to su jedine opcije. Nasuprot moralnom monizmu i po analogiji sa time da svi imamo iste receptore ukusa, ali nam se ne sviđa ista hrana, Hajt debatuje o tome da i moralne matrice variraju, ali sve one moraju zadovoljiti pravične umove koji su opremljeni sa istih šest socijalnih „receptora“, tačnije, kognitivnih modula koji su rezultat evolutivne adaptacije. To su: (1) briga/šteta (evoluirala kao potreba da se zašтите mladi), (2) pravednost/varanje (utemeljena u recipročnom altruizmu i strategijama „milo za drago“), (3) odanost/izdaja (adaptacija na potrebu da se formiraju savezništva kako bi se odbili napadi rivalskih grupa), (4) autoritet/subverzija (osnov joj je hijerarhija u životinjskom svetu), (5) svetost/degradacija (adaptacija na izbegavanje patogena, parazita i drugih pretnji) i (6) sloboda/ugnjevatanje (adaptacija na zahtev da se izađe na kraj s pojedincima koji bi, kada bi im se ukazala prilika, dominirali, maltretirali i sputavali druge unutar male grupe). Ove moralne osnove su urođene, u smislu da su organizovane pre iskustva, ali postoje velike kulturne varijacije koje su posledica činjenice da kulture mogu suziti ili proširiti aktuelne okidače bilo kog modula.

Treća sržna Hajtova ideja je da *moralnost vezuje i zaslepljuje*. Kao vrsta smo uglavnom sebični, iako ne uvek, iliti 90% smo šimpanze (koje gotovo nikada ne sarađuju), a 10% pčele („socijalna“ bića). Samo smo uslovno društvena bića „košnice“, a, kada to jesmo, veća je verovatnoća da ćemo saosećati sa „našima“, sa drugima onda kada su se oni konformirali našoj moralnoj matrici, nego onda kada su je narušili. Naši pravični umovu su stoga naši „plemenski“ umovi – parohijalna ljubav, ograničena granicama naše grupe, možda je najviše što možemo ostvariti. Moralno je u tom smislu izvor solidarnosti, a „smisao“ postojanja morala upravo je u njegovoj funkciji da potiskuje sebični interes i omogućava postojanje saradljivih grupa i društava. Zašto nas onda dele religija i politika? Zato što isto ono (npr. politička ideologija) što nas povezuje u moralnu matricu koja glorifikuje pripadnike svoje grupe, dok istovremeno demonizuje drugu grupu, može za rezultat imati nepremostive podele. Ali, nije to posledica toga što su neki dobri, a neki zli, već zato što su naši umovi dizajnirani za grupno zauzimanje pozicija pravičnosti. Našim strateškim rezonovanjem upravljaju osećanja „iz stomaka“ i teško nam je da se povežemo sa onima koji žive u drugim matricama i čiji sudovi o dobrom i ispravnom, jednostavno rečeno, imaju druge izvore.

Iako se bavi veoma složenom tematikom, Hajtov stil izlaganja je beskrajno zanimljiv, gotovo beletristički, i o najsloženijim pitanjima piše sa neverovatnom lakoćom; otvoreno govori i o ličnim dilemama, detaljima iz privatnog života i iskustvima iz različitih delova sveta u kojima je obavljao svoja istraživanja. Sve to stvara svojevrsni osećaj prisnosti sa autorom, poverenje u njegove benevolentne namere i humane ideale i spremnost da se čuju njegove višesmislene poruke. A Hajtove poruke su, najpre, otrežnjujuće (čitaj: pesimističke) – jahači smo koji služimo slonove, sa ograničenim kapacitetima da se ponašamo racionalno i da budemo etični, a sve što znamo o moralu produkt je WEIRD teoretisanja koje politički i ideološki legitimise zapadno-centrično viđenje sveta. Hajtove poruke su, dalje, intrigantne – zagovara grupnu selekciju, evoluciju višeg nivoa; „brani“ religiju kao „rešenje“ za jedan od najtežih problema sa kojima se ljudi suočavaju, saradnju mimo srodničkih odnosa; osporava liberalizam kao dovoljnu vladajuću političku filozofiju (jer ne vodi računa o moralnoj matrici zajednice pri propagiranju radikalnih promena). Hajtove poruke su, potom, ohrabrujuće – svi smo samoispravni licemeri koji vide „trn u oku brata svojega, a ne vide brvno u oku svojemu“ i on nam jednostavno kaže da treba prvo „počistiti svoje dvorište“ i biti otvoren za moralne intuicije drugih ljudi. Hajtove poruke su, najзад, drugačije i osvežavajuće – kao jedan od retkih otvoreno konzervativnih mislilaca, glasnogovornik je onih čiji glas se u (socijalnoj) psihologiji retko čuje, a koji su u ovoj knjizi, nasuprot tipičnih negativno konotiranih psiholoških opisa i interpretacija konzervativizma, opisani kao moralno kompleksniji ili raznovrsniji (jer njihovi moralni sudovi počivaju na svih šest osnova, a onih liberalnih primarno na dve ili tri). Provokativno i za diskusiju? Svakako. Pristrasno? Moguće. Neargumentovano? Nipošto. A to je jedino što bi trebalo da je bitno.